

SÛSÎ, Muhammed Muhtâr

(محمد المختار السوسي)

Ebû Abdillâh Muhammed el-Muhtâr
b. Ali b. Ahmed
b. Muhammed es-Sûsî
(1900-1963)**Faşî âlim,
tarihçi ve siyaset adamı.**

1318 Saferinde (Haziran 1900) Fas'ın güneybatısındaki Sûs bölgesinde Tîznît şehrinin 80 km. doğusundaki İliğ (İliğ) köyünde doğdu. Oğlu Abdülvâfi el-Muhtâr'dan başka birçok kaynakta yer alan bu doğum tarihine karşılık verilen 1317 (Ömer Efâ, XV, 5185) ve 1319 (Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *Delil*, I, 32; Muhammed b. Abbas el-Kabbâc, II, 61; Muhammed b. Tâvî, III, 977) yılları yanlış olmalıdır. İlk eğitimini babasının köydeki Derkâviyye Zâviyesi'nde ve annesi Rukiyye bint Muhammed el-Arabî'nin yanında aldı, yazıyı ve Kur'an okumayı öğrendi, daha sonra gittiği medreselerde hıfzını tamamladı. On yaşında iken babasının vefatı üzerine zâviyenin meşihatını üstlenen ağabeyi Muhammed el-Halîfe'nin himayesinde yetişti. 1911-1913 yıllarında doğum yeri ve Bûnu'mân köyündeki medreselerde öğrenim gördü, ardından Tânkert Medresesi'nde Tâhir b. Muhammed el-İfrânî'nin derslerine devam etti (1914-1918), Merakeş'in doğusunda Benî Sibâ' kabilesindeki Sâidât Medresesi'nde bir yıl kaldı. 1919 Ekiminde beş yıl okuyacağı Merakeş'teki Bin Yûsuf Medresesi'ne girdi; burada iken Selefi âlimi Ebû Şuayb ed-Dükkâlî'nin etkisiyle, içinde bulunduğu katı tasavvufî düşünceden Selefi İslah fikrine doğru bir değişim yaşadı. Bunun üzerine Fas'taki Câmîatü'l-Karaviyyin'e kaydolarak dört yıl öğrenim gördü (1924-1928), Selefi düşüncesi daha da gelişti. Buradaki hocaları arasında Ahmed b. Me'mûn el-Belgaysî, Muhammed b. Abdülmelik er-Resmûkî, Muhammed el-Haccûcî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Muhammed b. Arabî el-Alevî, Abdüsselâm b. Abdullah el-Fâsî, Muhammed b. Tayyib el-Bedrâvî anılır. Bu sırada siyasî faaliyetlere de katıldı. Başkanlığını kendisinin üstlendiği Cem'iyetü'l-hamâse'yi kurdu ve ülkenin bağımsızlığı amacıyla çalışan gizli gruplar içinde yer aldı. Fas'ta vatan severlerin bir araya gelerek Nâsriyye Zâviyesi'nde teşkil ettikleri modern medresede fahri olarak ders verdi. Bu medrese öğrencilerinden siyasî faaliyetlere katılanlara baskı uygulanması ve müdürün sürgüne gönderilmesi üzerine Haziran 1928'de Rabat'a gitti. Rabat'ta Ebû Şuayb ed-Dükkâlî, Muhammed Medenî b. Hüsnî ve Muhammed es-Sâyih er-Rabâtî gibi âlimlerin derslerini izledi. Aralarında Muhammed b. Abbas el-Kabbâc, Muhammed b. Ebû Bekir et-Trtvânî, Ebû Bekir Bennânî, Abdullah b. Abbas el-Cirârî, Abdurrahman ed-Dükkâlî gibi şahsiyetlerin bulunduğu geniş bir aydın çevresiyle tanışma imkânı buldu. İcâzet aldığı âlimler arasında Abbas b. İbrâhim es-Simlâlî, Muhammed b. Ahmed el-Alevî, Abdurrahman b. Zeydân el-Alevî, Muhammed Tâhir b. Âşûr ve Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî vardır.

Muhammed
Muhtâr
es-Sûsî

Sûsî, çeşitli ilim çevreleriyle tanıştığı ve birçok meşhur şahsiyetten faydalandığı uzun tahsil döneminin ardından Haziran 1929'da Merakeş'e giderek birçok medresede ders verdi. Dükkâle kapısında babasının kurduğu Derkâviyye Zâviyesi'ne yerleşti, burada yeni bir medrese teşkil edip edindiği İslah fikri çerçevesinde talebe yetiştirmeye çalıştı. Kısa zamanda ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen öğrencilerinin sayısı yüzleri buldu. Şehirde öğretim faaliyeti yanında vaaz ve irşadla meşgul oldu, sosyal ve siyasal etkinlikler içinde yer aldı. Kral V. Muhammed'in de katıldığı bir hayır cemiyeti yanında siyasî faaliyet gösteren bir cemiyet kurdu. 1935'te Bin Yûsuf Medresesi'nde müderrislik yapmaya başladı. Bu faaliyetleri sebebiyle Fransız sömürge yönetimi tarafından Mart 1937'de doğum yeri olan İliğ'e sürgüne gönderildi, sıkı bir denetim altında tutuldu ve yakınları dışarıda kimseyle görüştürülmedi. Sadece telifle uğraşabildiği beş yıllık bu dönemden sonra Sûs bölgesinde dolaşmasına izin verildi. 1943'te bölge dışına çıkmasına da izin verilince Ağādîr, Suveyre, Merakeş, Rabat ve Fas'a seyahatler yaparak tekrar İliğ'e döndü. Dört yıl süren bu dönemde bölgedeki kütüphanelerde yazacağı eserlere malzeme topladı. 1945'te sürgün kararı kaldırılınca ailesiyle birlikte Merakeş'e

döndü ve eski çalışmalarına devam etti. Burada 1929-1937 ve 1946-1951 yılları arasında Muhammed b. Abdullah er-Rûdânî, Abdülkâdir Hasan, Saîd et-Tenânî, Ali b. Muallim, Muhammed ed-Dükkâlî ve Ahmed Şevkî el-Merrâküşî gibi aynı zamanda mücadele adamı olan birçok âlim yetişirdi. Kral V. Muhammed tarafından 1946'da hac kafilesiyle Haremeyn'e, 1948'de Haremeyn Kongresi'ne katılmak üzere Tunus'a gönderilen resmî elçilik heyetleri içinde yer aldı. 1951'de Dârülbeyzâ'ya (Kazablanka) yerleşti. Bu şehirde de irşad ve öğretim etkinliklerini sürdürdü. Bütün ülkede giderek yayılan bağımsızlık hareketleri çerçevesinde siyasî faaliyetlere hız verdi. Fakat Aralık 1952'de katıldığı sömürge yönetimi karşıtı gösteriler esnasında elliye yakın arkadaşıyla birlikte tutuklanarak Tâfilât bölgesinde Tincdâd'a ve daha sonra Ağbâlû Nekerdûs'a sürüldü. Temmuz 1954'e kadar devam eden bu sürgün sırasında baskı ve işkence gördü. Sömürge yönetimi Kral V. Muhammed'i de 1953'te Madagaskar'a sürgüne gönderip yerine Muhammed b. Arafe'yi tahta geçirince Sûsî ona biatı reddederek eski krala bağlı kaldı. V. Muhammed'in 1955'te tekrar tahta çıkmasından ve kazanılan bağımsızlıktan sonra kurulan ilk hükümette Vakıflar bakanı oldu. İkinci hükümette ise başbakanı bağlı bakanlardan farklı olarak kralın özel danışmanlık heyeti şeklinde teşkil ettiği üç kişilik Meclisü't-tâc'da Muhammed b. Arabî el-Alevî ve Hasan el-Yûsî ile birlikte kraliyet bakanı (vezîr ü't-tâc) olarak görevlendirildi, vefatına kadar aynı görevde kaldı. Bu sırada kraliyet sarayları şer'î kadılığı görevini de üstlendi. Bununla birlikte ilmi ve kültürel etkinliklerden geri kalmadı, eserlerinin telifiyle uğraştı, ölümüne kadar büyük-küçük otuz beş kadar eseri neşredildi. 1961'de Bağdat'ta düzenlenen İslâm Konferansı'na katılan Fas heyetine başkanlık yaptı, bu arada hac farzasını eda etti. 17 Kasım 1963 tarihinde Rabat'ta vefat etti ve Şühedâ Kabristanı'nda defnedildi.

Muhammed Halîl, 1984'te Rabat V. Muhammed Üniversitesi'nde Muhtâr es-Sûsî üzerine hazırladığı yüksek lisans tezini *Muhammed el-Muhtâr es-Sûsî: Dirâse li-şahsiyyetihi ve şîrihi* adıyla neşretmiştir (Dârülbeyzâ 1985). Abdülkebîr Fevzî, Charles de Gaulle Üniversitesi'nde *L'enseignement et l'éducation dans l'oeuvre de Mohamed al-Mokhtar al-Soussi région du Souss (XXème siècle)* (2003), Mevlây Hasan es-Sekrâtî, Paul Valéry Üniversitesi'nde *L'historien Mohamed*

Al-Mokhtar Soussi (1987) ve Agâdir İbn Zühr Üniversitesi'nde *Muhammed el-Muhtâr es-Sûsî (1900-1963): Biyügrâf-yâ şekâfiyye* (2004) adıyla doktora tezleri hazırlamışlardır. Hayatı, şahsiyeti ve eserleri üzerine çok sayıda makale yazılan Sûsî hakkında Mağrib Yazarlar Birliği ve Agâdir Belediyesi tarafından düzenlenen sempozyumun (21-23 Aralık 1984) bildirileri (*el-Muhtâr es-Sûsî: ez-Zâkiretü'l-müste'ade*, Dârülbeyzâ 1984) yanında çeşitli vesilelerle düzenlenen birçok sempozyumun tebliğleri de kitap halinde basılmıştır.

Eserleri. 1. *el-Ma'sûl*. Ansiklopedik nitelikte bir eser olup müellifin memleketi İliğ başta olmak üzere Sûs bölgesindeki medrese ve zâviyelerde yetişmiş kişiler, hocaları, talebeleri ve arkadaşlarının geniş biyografilerini içeren, bölgenin siyasî tarihini, ilim, kültür, edebiyat ve sosyal hayat bakımından birikimini yansıtan önemli bir çalışmadır (I-XX, Dârülbeyzâ 1960-1963). 2. *Sûsü'l-âlime*. *el-Ma'sûl*'ün mukaddimesi mahiyetindeki bu eserde bölgede bulunan medreseler, burada okutulan dersler ve kitaplar, tanınmış ulemâ aileleri ve fertleri hakkında bilgi verilir (Muhammediye 1380/1960; Dârülbeyzâ 1404/1984). 3. *et-Tiryâku'l-müdvâi fi aḥbâri (tercemeti)'ş-Şeyḥ el-Hâc 'Alî es-Sûsî ed-Derkâvî*. Babası ve hocalarına dairdir (Tıtvân 1380/1960; Rabat 2009). 4. *Münyetü'l-mütetallî'in ilâ men fi'z-zâviyeti'l-İlgiyye mine'l-fukarâ'i'l-münkatî'in*. Müellif bu eserde, babasından İliğ'deki zâviyesinde tasavvuf eğitimi almış 170 civarında müridi hakkında bilgi vermiştir (Tıtvân 1961). 5. *Aşfe'l-mevârid fi teẓîbi'r-Riḥleti'l-Hicâziyye li'ş-Şeyḥ el-vâlid*. Babasının 1888 yılında gerçekleştirdiği hac yolculuğunun anlatıldığı 2000 beyitlik bir manzumedir (Dârülbeyzâ 1381/1961). 6. *Hilâle Cezûle*. Eserde, Sûsî'nin ilk sürgünü sırasında memleketindeki gözlemlerine ve Sûs bölgesinde yaptığı dört seyahatin hâtıralarına yer verilmiştir (I-IV, Tıtvân 1961-1963). 7. *Min evvâhi'r-ricâl*. Yine ilk sürgünü sırasında babası, müridleri, memleketinin ileri gelenleri, fakihleri ve sâfileri hakkında başkalarından duyduklarını, ayrıca diğer bazı olaylar ve âdetlerle ilgili bilgileri derlediği on ciltlik bir eserdir. Başlangıçta *el-Fethu'l-kuddûsî fimâ yete'allâk bi'ş-Şeyḥ Sîdî el-Hâc 'Alî es-Sûsî* adını verdiği eseri daha sonra yukarıdaki şekilde adlandırıp yayımlamıştır (Tıtvân 1962, ilk üç cilt). 8. *el-İlgiyyât*. Bu eser de hâtrât türünde olup ilk sürgünü sırasında memleketi İliğ'deki müşahedelerini içerir (I-III,

Dârülbeyzâ 1382/1962, son ciltte kendi hayatına dair bilgilerin yer aldığı *'Alâ Kımmeti'l-erba'in* adlı eseri de vardır). 9. *İliğ kadîmen ve ḥadîsen*. Müellifin memleketi İliğ ile aynı bölgede bulunan ve Alevî şeriflerinden Ebû Hassûn Ali b. Muhammed es-Sûsî es-Simlâlî'nin bir ara kurduğu bağımsız idareye merkez yaptığı İliğ adlı yerin tarihi hakkında olup Sûs'ta yetişen bazı âlimleri ve ailelerini tanıtmıştır (nşr. Muhammed b. Abdullah er-Rûdânî, Rabat 1386/1966). 10. *Mu'teḳalü'ş-şahrâ'*. Müellifin ikinci sürgünüyle ilgili hâtıralarına dair eserin ilk cildi kendi müşahedelerini, II. cildi Agbâlû'da birlikte kaldığı kırk kadar arkadaşının bizzat kendilerinden dinleyerek yazdığı biyografilerini içerir (I, Rabat 1982; II, nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1432/2011). 11. *Ḥavle mâ'ideti'l-ğızâ*. Eserde Merakeş'te sık sık misafiri olduğu İdris Paşa'dan naklen Fas sultanları Mevlây Hasan, Abdülazîz ve Abdülhafîz dönemlerine ait olaylar anlatılır (Rabat 1983; Fr. trc. Alain Roussillon, *Autour d'une table d'hôte*, Rabat 2002). 12. *Zikreyât*. Bazı arkadaş ve dostlarının mektup ve şiirlerinden derlenmiştir (Rabat 1984). 13. *Tâḳatü reyḥân min Ravzâti'l-efnân*. Müellif, Muhammed b. Ahmed el-İkrârî'nin Sûs'un Mevlây Abdülazîz ve Abdülhafîz devirlerine ait tarihine, kabile reisleri ve ulemâ'nın kısa biyografilerine dair *Ravzâtü'l-efnân* adlı eserini istinsaha vakit bulamadığı için bu kitabında özetlediğini kaydeder (Rabat 1984). 14. *Medârisü Sûs el-âtiḳa: Nizâmühâ-esâtizetühâ* (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Tanca 1987). 15. *Ricâlâtü'l-ilmî'l-Arabî fi Sûs mine'l-ḳarni'l-hâmîs el-hicrî ilâ müntaşîfi'l-ḳarni'r-râbi' 'aşer*. 1800 civarında âlim ve sâfînin kısa biyografilerini içerir (Tanca 1989). 16. *el-Mecmû'atü'l-fıḳhiyye fi'l-fetâva's-Sûsiyye*. Eserde Sûs bölgesi âlimlerinin XI. (XVII.) yüzyıldan beri verdikleri çok sayıda fetva derlenmiştir (nşr. Abdullah ed-Derkâvî, Dârülbeyzâ 1416/1995). 17. *Müterri'âti'l-kü'ûs fi âşâri fâ'ifetin min üdebâ'i Sûs*. Eser yazmış 100 kadar eski ve yeni Sûslu edip hakkında bilgilerin verildiği kitap, Ahmed es-Saîdî tarafından Tıtvân Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2009). 18. *Dîvânü'ş-Şeyḥ el-İlgi*. Babasının şiirlerini, babası hakkında yazılan methiye ve mersiyelerle tarikatıyla ilgili söylenenleri ihtiva eden eser *Min Efvâhi'r-ricâl* adlı eserin eki mahiyetindedir (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1433/2012). Sûsî babasının bazı şiir ve risâlelerini de *en-Nürü'l-mebğî fi resâ'il ve eş'ârî'ş-*

Şeyḥ el-İlgi adıyla derlemiştir (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Dârülbeyzâ 1989). 19. *Mine'l-Ḥamrâ' ilâ İlg (İliğ)*. 1935'te Merakeş'ten memleketine yaptığı yolculukla ilgili hâtıraları yanında Suveyre, Hâha, İdâvetnân ve Agâdir'e dair tarihî mâlûmatı içeren bir eserdir. Yazma nüshasını Mustafa Abdüsselâm el-Mehmâh inceleme konusu yapmış ("Mezâhirü't-teğayyürî'l-ictimâ'i bi'l-Mağrib min ḥilâli maḥtûti riḥleti *Mine'l-Ḥamrâ ilâ İlg* li'l-merḥûm Muhammed el-Muhtâr es-Sûsî", *el-İḥyâ'*, IV/2 [Rabat 1985], s. 165-189; V/1 [1985], s. 161-175), müellifin yeğeni Abdullah ed-Derkâvî daha sonra eseri neşretmiştir (*et-Târîḥ ve'l-fıḳh* içinde, Dârülbeyzâ 2002, s. 269-313). Basılmış diğer eserleri: *es-Sîretü'z-zâtiyye li'l-âllâme Raḳıyyillâh Muhammed el-Muhtâr es-Sûsî: Mücreyâtü aḫvâri ḥayâtiḥ* (haz. ve nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1430/2009); *Meşyehâtü'l-İlgiyyîn mine'l-ḥaḳariyyîn ev Terâcimü esâtizeti el-ḥaḳariyyîn: Merrâküş-Fâs-er-Rabâḥ* (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1431/2010); *er-Rü'esâ'ü's-Sûsiyyûn fi'l-uhûdî'l-aḥîre: min evâhiri'l-ḳarni'ş-şâlis 'aşer ilâ evâsıḥi'l-ḳarni'r-râbi' 'aşer el-hicriyyeyn* (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1431/2010); *Nehḳatü Cezûle el-ilmîyye ve'd-dîniyye fi'l-yevm ev Medârisü Sûs ve'l-ulemâ'ü'llezine deresü fihâ* (nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1433/2012); *es-Serîdetü'l-münâḳiyye li'l-Asîde: es-Serîde fi şerḥi Ḳaşîdeti'l-Asîde* (kendi yazdığı yetmiş dört beyitlik kasidenin şerhidir, nşr. Abdülvâfi el-Muhtâr es-Sûsî, Rabat 1434/2013); *er-Risâletân: el-Bûnu'mâniyye ve'ş-Şevkiyye (Hilâle Cezûle* adlı eserinde kaydettiği ilk seyahatinden sonra buna ek niteliğinde Hasan el-Bûnu'mânî ve Ahmed Şevki el-Merrâküşî'ye gönderdiği hacimli iki mektubu içerir, Tıtvân, ts.); *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî (Takıydât 'alâ Şerḥi'l-Keşşâf)* (bir nüshası Târûdânt'ta Cem'iyyetü Ulemâi Sûs Kütüphanesi'ndedir [nr. 98]).

Sûsî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Edvârü Sûs et-târîhiyye* (Sûs şehrinin son yüzyıllarıyla ilgilidir), *eş-Şâliḥün el-müteberrek bihim fi Sûs* (altmış civarında sâfî hakkında bilgi içerir), *Tevfîḳu'r-raḥmân ilâ mürâca'ati'l-Ḳur'ân* (Sûs'ta Kur'an öğretimi ve Kur'an hıfızıyla ilgilidir), *Mevâkıf muḥaccile* (müellifin ikinci sürgünü hakkındadır), *Ḥayâtü'ş-Şeyḥ Sîdî el-Hâc 'Alî* (babasının biyografisidir), *İthâfû'n-nebih bi-ba'zi (İrşâdü'ş-şebih*

ilâ ba'zi) me'âşiri Sîdî Aḥmed el-Faḫîh (Sûfî Ebû'l-Abbâs Ahmed es-Sûsî'ye dairdir), *Vaḫfû'l-ğatris* (Mehdî en-Nâsîrî'nin Tâfîlât'taki direnişçilerle ilgili eserinin muhtasarıdır), *Cevfû'l-ferâ* (tarihî muhtevaya sahip risâleler ve şiirleri içeren edebî bir derlemedir), *Naḡâ'idü'd-dîbâc fi'l-mürâselât beynel-Muḫtâr ve'l-Ḳabbâc* (arkadaşı Muhammed b. Abbas el-Kabbâc ile birbirlerine yazdıkları edebî mektupları içerir), *Emsâli'ş-Şelḫiyyîn ve ḫikemühüm* (manzum ve mensur 1051 meseli ihtiva eder). Sûsî ayrıca, *el-Ma'sûl* adlı eserinin kaynaklarından olup müellifinin adı bilinmeyen *Vefeyâtü'r-Resmûkî* adlı eseri neşretmiştir (1988). Sûsî'nin oğlu Abdüvâfî el-Muḫtâr, *Delîlü maḫtûât ve mü'elleftâti'l-merḫûm el-'allâme Muhammed el-Muḫtâr es-Sûsî* adıyla bir çalışma yapmıştır (Rabat 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Muḫtâr es-Sûsî, *el-Ma'sûl*, Dârülbeyzâ 1960, I, 13-25, 184 vd., 324; a.m.f., *İlğ kadîmen ve ḫa-dişen* (nşr. Muhammed b. Abdullâh er-Rûdânî), Rabat 1386/1966, neşreden giriş, s. ye-kh; Muhammed b. Abbas el-Kabbâc, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Muhammedîye 1347/1929, II, 60-69; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delîlü mü'erriḫi'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 32, 39, 44, 52, 55, 56, 57, 65, 67, 74, 108, 146, 159, 179, 198, 236, 276, 280; II, 352, 364, 396, 413, 437, 450, 456; a.m.f., *İthâfû'l-mü'tâlî' bi-ve-feyâti a'lâmi'l-karni's-şâliş 'aşer ve'r-râbi'* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, II, 580-581; Abdullâh b. Abbas el-Cirârî, *Min A'lâmi'l-fikri'l-mu'âşir bi'l-'adveteyn: er-Rabâḫ ve Selâ*, Rabat 1391/1971, II, 197-200; a.m.f., *et-Te'rif ve nehḡatühû bi'l-Mağrib fi'l-karni'l-işrin min 1900 ilâ 1972*, Rabat 1406/1985, s. 239-243; Ebû Bekir el-Kâdirî, *Ricâlün 'areftühüm fi'l-mağrib ve'l-meşriḡ*, Dârülbeyzâ 1403/1983, s. 183-209; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 92-93; Muhammed b. Tâvîḫ, *el-Vâfi bi'l-edebî'l-'Arabî fi'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Dârülbeyzâ 1404/1984, III, 977-981; el-Muḫtâr es-Sûsî: *ez-Zâkiretül-müste'ade: A'mâlû'n-nedveti'letî nazẓamehâ İttihâdü küt-tâbi'l-Mağrib bi-te'âvün ma'a'l-meclisi'l-beledi li-Medineti Eḡâdir eyyâme 21/22/23 Dicenber 1984*, Dârülbeyzâ 1407/1987; İdrîs b. Mâhi el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maḫbû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 173-174; M. İbnü'l-Hâc el-Fâtîmî es-Sülemî, *İs'âfû'l-ihvâni'r-râḡibin bi-terâcimi sülletin min 'ulemâ'i'l-Mağribi'l-mu'âşirîn*, Dârülbeyzâ 1412/1992, s. 284-318; Ahmed-Chouqui Binebine, *Histoire des bibliothèques au Maroc*, Rabat 1992, s. 140-141, 214; Hassan Rachik, "La science est une chasse: aperçu sur la pensée de Mokhtar Soussi", *Penseurs maghrébins contemporains*, Tunis 1993, s. 249-267; Abdürrahim el-Kettânî, *el-Müfid fi terâcimi'ş-şu'arâ' ve'l-üdebâ' ve'l-'ulemâ' ve'l-fuḡahâ'*, Dârülbeyzâ 1421/2000, s. 334-335; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mu'ellifîne'l-mu'âşirîn: Vefeyâtü 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, II, 710-714; Yûsuf el-Mar'aşlî, *'İḡdül-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-üvev mine'l-karni'l-ḫâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1476-1477; el-'Allâme Muhammed el-Muḫtâr es-Sûsî remzû'l-vaḫaniyyeti'l-

ḫâlişâ ve mişâlû'l-müfekkiri'l-Mağribi el-aşil: Nedve 'ilmiyye, Rabat 2010; Rızâ İbrâhîm, "es-Sûsî, Muḫtâr", *Mevsu'atü'l-ḫareketi'l-vaḫaniyye ve'l-muḫâeme ve ceyşi't-tahrîr bi'l-Mağrib*, Rabat 2009, II/4, s. 499-505; Mustafa Nâimî, "İlğ", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410-23/1989-2002, II, 643; Ömer Efâ, "es-Sûsî, Muhammed el-Muḫtâr", a.e., XV, 5185-5188.

▲ AHMET ÖZEL

SÜHAYM

(سحيم)

Ebû Abdillâh Sühaym Abdü Benî'l-Hashâs el-Esedî el-Uzrî (ö. 40/660'tan önce)

İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşayan köle şair.

İslâm'ın gelişinden bir süre önce doğdu. Aslen Habeşli veya Nübyeli bir köle olup Esed b. Huzeyme'nin kollarından Benü'l-Hashâs'ın (b. Nüfâse b. Saîd b. Amr) kölesi olarak onların içinde büyüdü ve Abdü Benî'l-Hashâs diye tanındı. Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşîdîn devirlerini idrak eden Sühaym hem Câhiliye hem İslâm döneminde yaşayan (muḫdram) şairlerdendir. Adının Hayye, lakabının Sühaym olduğu da söylenmiştir. Sühaym kelimesi "kara" anlamındaki "esham"ın küçültme ismidir. Hayye'nin ona daha sonra takılmış bir lakap olması da muhtemeldir. Sühaym'ın Ebû Abdullâh şeklindeki künyesini sadece Muhammed b. Habîb zikretmiştir (*Esmâ'ü'l-muḡtâlin*, s. 272). Bu durumda künyesi başka bir Sühaym'ın künyesiyle karıştırılmış olabilir. Bazı kaynaklarda temiz bir nesebden gelen Temîmlî muḫdram şair Sühaym b. Vesîl er-Riyâhi ile (ö. 60/680'den önce), bazan da Sühaym b. A'raf ve Sühaym b. Mürre ile karıştırılmıştır. Siyah rengi ve çirkinliği dolayısıyla kadınlar tarafından beğenilmediğini, kalbinin ve ahlâkının ise ak olduğunu, siyah rengin âkil ve edip bir erkek için kusur sayılmaması gerektiğini dile getiren beyitleri vardır (*Divân*, s. 54-55). Kendisiyle görüşen ve şiirlerini beğenen Hz. Peygamber onun, "كنى بالإسلام والشيب ناهيا" (İslâm dini ve ağarmış saçlar insanı kötülükten ve günahlardan alıkoymaya kâfidir) mısraını darbimesel gibi tekrar ederdi. Hz. Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem'e bu mısraın aslının "كنى الشيب والإسلام للمرء ناهيا" şeklinde olduğunu söylemiştir (krş. a.g.e., s. 16). Aslında kullanım ve sıralama bakımından daha uygun görünen Resûlullah'ın nakli, mısraın tashiḡ görmüş şekli olabilir.

Sühaym ile ilgili rivayetler çelişkilidir, dolayısıyla bu rivayetlere dayanarak şai-

rin biyografisini ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Tesbit edilebilen tek hadise, Sühaym'ın şiirdeki yeteneği sebebiyle Halife Osman'a takdim edilmek üzere Abdullâh b. Ebû Rebîa tarafından satın alınmasıdır. İbn Sellâm el-Cumahî'nin kaydettiği bir rivayete göre Hz. Osman'a onun şair olduğu söylenmiş, fakat Osman, "Şair köleye ihtiyacım yoktur, çünkü böylesinin karnı doyarsa efendisinin ailesindeki kadınlara gazel söyler, aç kalırsa onları hicveder" diyerek onu kabul etmemiştir (a.g.e., s. 55; Cumahî, I, 92-93; İbn Kuteybe, I, 408; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XXII, 476, 477; Kütübü, II, 43; Abdülkâdir el-Baḡdâdî, II, 104). Bunun üzerine şair Benü'l-Hashâs'tan eski efendisi Cendel b. Ma'bed'in yanına döndü (Ebû Ubeyd el-Bekrî, s. 720). Cendel'in kızı Umeyre ile yaşadığı, "Yâ'yye"sinde dile getirilen ilişkinin tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Sühaym'ın Benü'l-Hashâs kabilesinden genç bir kadınla yaşadığı ilişkiye dair haberler yayınlara efendilerinin onu ateşte kızdırılmış demir çubuklarla döverek öldürdüğü nakledilir. İbnü'l-Cevzî bu olayın 37 (657) yılında vuku bulduğunu yazar (*el-Muntaẓam*, V, 142). Diğer bir rivayete göre ise Sühaym bir hendeḡe atılıp odunla yakılarak öldürülmüştür (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XXII, 479). İbn Sellâm, Sühaym'ı Câhiliye döneminin büyük şairlerinden dokuzuncu tabakaya yerleştirir. Onun şiirleri İbn Sellâm, İbn Kuteybe, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî gibi şair eleştirmenleri tarafından takdir edilmekle birlikte yine onların belirttiğine göre ana dilinin etkisiyle bilhassa konuşmalarında telaffuz hataları yapıyordu. R. Blachère günümüze ulaşan şiirleri üzerinde özlü bir tahlil yapmıştır (bk. bibl.).

Sühaym'ın günümüze ulaşan 240 beyitten ibaret şiirleri kabile şiirleri, aşk şiirleri ve isyan şiirleri olmak üzere üçe ayrılır. Şiirlerinde Esed kabilesinin Yevmü'r-Reşâ' (*Divân*, s. 49) ve Yevmü'l-Livâ (s. 38-39) gibi savaşlarından söz eder. Yine divanın-da Benî Gadîre ve Benî Nasr b. Kuayn kabilelerine övgülerde bulunur (s. 49-50, 51, 52-54). Ancak onun asıl ilgilendiği şiirler aşk şiirleri olup en uzun şiirleri gazelleridir. Sevgilisi Umeyre'ye dair doksan bir beyitlik "Yâ'yye" (s. 16-33), Esmâ'ya dair on altı beyitlik "Dâliyye" (s. 39-42), Meyye'ye dair otuz iki beyitlik "Fâ'yye" (s. 42-48), Süleymâ'ya dair "Dâliyye" (s. 49-50) bunlardandır. Şairin en uzun kasidesi olan "Yâ'yye"si mükemmel kadını tasvir eden duygusal bir övgü şiridir. Bunun yanında kasidelerinin girizgâhında yer alan nesîb kısmı da önemli şiirlerdendir.